

Rapport

fra

Arbejdsgruppen for Kulturmiljø og Landdistriktsudvikling

April 2005

Udgivet af:

Arbejdsgruppen for Kulturmiljø og Landdistriktsudvikling,
Pilotprojekt Nationalpark Møn, 2005

Kortmateriale:

1992/KD.86.10.37

© Kort- og Matrikelstyrelsen

Forfatter:

Arbejdsgruppen for Kulturmiljø og Landdistriktsudvikling

Redigering:

Arbejdsgruppen for Kulturmiljø og Landdistriktsudvikling

Omslag:

"skriv omslagsansvarlig

Foto:

Johan Landgren

Repro og Tryk:

Storstrøms Amts Trykkeri

Papir

Omslag: 200 g Finn Card, svanemærket

Indhold: 100 g Red Label, svanemærket

Oplag:

"skriv oplag

Pris:

"skriv pris

ISBN:

"skriv ISBNnr

Indholdsfortegnelse

1.	Resumé	5
2.	Vision og fremtidsperspektiver	7
3.	Geografisk afgrænsning	10
4.	Mål og handlingsplan.....	11
	Kulturhistoriske værdier.....	11
	Landdistriktsudvikling	18
5.	Fremtidig forvaltningsstruktur	22
6.	Den videre proces	23
7.	Procesbeskrivelse	23
	Arbejdet med Kulturmiljøerne	24
	Landdistriktsudvikling	25

1. Resumé

Arbejdsgruppen for Kulturmiljø og Landdistriktsudvikling har i perioden afholdt 20 møder. Der har i gennemsnit været 8 deltagere pr. møde inklusiv tovholder og sekretær. Herudover har en række personer været tilknyttet gruppen og modtaget mødenotater og materiale. Notater fra møderne findes på Nationalpark Møns hjemmeside. Foruden de officielle møder har der været afholdt en lang række arbejds møder i to undergrupper om henholdsvis Kulturmiljø og Landdistriktsudvikling. Arbejdsgruppen har fået gennemført en række undersøgelser, der er vedhæftet som bilag til denne rapport. Gruppen har også foretaget en række besigtigelser af kulturmiljøer, landsbyer og det åbne land. På dette grundlag er arbejdsgruppens beskrivelser, konklusioner og anbefalinger i enighed optaget i denne rapport, hvis hovedpunkter resumeres som følger:

1. Jævn sides med naturbevaring og naturgenopretning skal Nationalpark Møn have til formål:

at fremdrage og beskytte Møns oldtidsminder, kulturarv og værdifulde kulturmiljøer,

at vejlede og understøtte en udvikling af bosætning og beskæftigelse i landdistrikterne i harmoni med hensyn til naturbevaring og kulturmiljøernes beskyttelse og formidling.

I henseende til kulturlandskab, kulturmiljøer og landdistriktsudvikling udgør Møn en geografisk overskuelig og homogen helhed. Uanset evt. interne afgrænsninger vil hele øen blive berørt af en nationalpark. Arbejdsgruppen anbefaler derfor at hele Møn som udgangspunkt omfattes af de videre overvejelser om etablering af en nationalpark på Møn. Arbejdsgruppen finder, at oprettelse og løbende drift af en nationalpark vil bidrage positivt til retablering og vedligeholdelse af det mønske kulturlandskab og Møns kulturmiljøer samt understøtte en økonomisk bæredygtig udvikling af øens affolkningstruede landdistrikter.

2. For så vidt angår Møns relativt mange bevaringsværdige kulturmiljøer, har arbejdsgruppen indenfor det af styregruppen udstukne primære søgeområde på det østlige Møn og ved Ulvshale identificeret 22 lokaliteter (se bilag "Registrering af 22 kulturmiljøer på Østmøn). De arkæologiske og kulturhistoriske værdier er her af en så åbenbar vægt, at disse kulturmiljøer vil indgå som elementer i en nationalpark på lige fod med områdets naturværdier. Arbejdsgruppen anbefaler derfor, at restaurering, vedligeholdelse og nænsom benyttelse af Møns kulturmiljøer og fortidsminder bliver del af formålsparagraffen for en nationalpark

på Møn og udtrykkeligt anføres blandt de opgaver, der skal henlægges under parkens administrative og økonomiske ansvar.

3. Med hensyn til landdistriktsudvikling har arbejdsgruppen følgende anbefalinger:

Det skal tilstræbes, at Nationalparken skaber liv og udvikling i landsbyerne og landdistrikterne på Møn, og gør området attraktivt for nuværende og kommende beboere.

Arbejdsgruppen har som baggrund for sine anbefalinger om landdistriktsudvikling fået gennemført analysen ”Nationalparkprojektet som lokal udviklingsstrategi – at bo og arbejde i en nationalpark”. Analysen er vedlagt som bilag.

Det er arbejdsgruppens bestemte opfattelse, at en meget høj grad af lokal bestemmelse og lokal forvaltning vil være forudsætning for lokalbefolkningens tilslutning og løbende medvirken til en nationalpark på Møn. Nationalparkens drift bør derfor forestås af et administrativt råd bestående af valgte repræsentanter for beboere og lodsejere.

Det anses nødvendigt at bevare en erhvervsstruktur med landbrug, håndværk, handel og service, turisme og andet erhverv, der alle kan få gavn af en nationalpark. Der kan næppe på forhånd fastlægges særlige udviklingsstrategier, men dog peges på ferieudlejning, udvikling af egnsprodukter og nyttiggørelse af bevaringsværdige bygninger, som vigtige emner. Inden for sundhedssektoren vil der være udviklingsmuligheder for rekreation, genoptræningsfaciliteter samt evt. udvikling og salg af helseprodukter. Arbejdsgruppen understreger nødvendigheden af etablering af en særlig rådgivningstjeneste, der kan vejlede vedr. erhvervsudvikling og bistå ved ansøgning om tilskud til bygningsrenovering

2. Vision og fremtidsperspektiver

Indenfor den givne tidshorizont på 20-30 år forventes Nationalparkens gradvise oprettelse, udvikling og løbende drift at kunne bidrage positivt til retablering og bevaring af Møns særegne naturforekomster, det mønske kulturlandskab og Møns kulturmiljøer. Jævnside hermed forventes Nationalparken at kunne understøtte en økonomisk bæredygtig erhvervsudvikling for Møn og den mønske befolkning som helhed, med udgangspunkt taget i den erhvervsudøvelse, der forelå ved starten af Nationalparkens oprettelse.

Alle konkrete foranstaltninger med henblik herpå vil være baseret på forudgående frivillig tilslutning fra berørte borgere og lodsejere samt på princippet om fuld kompensation for begrænsninger, indgreb eller byrder i øvrigt på erhvervsudøvelse, bo- og leveforhold eller ejendomsrettigheder.

Beskyttelse og restaurering af naturområder, kulturmiljøer og fortidsminder sker med udgangspunkt i gældende nationale og internationale fredningsbestemmelser. Nationalparkens oprettelse indebærer styrkelse af disse fredninger og af deres faktiske efterlevelse såvel af myndigheder som borgere.

I kulturhistorisk, naturhistorisk, befolkningsmæssig og erhvervmæssig henseende udgør Møn en homogen helhed. Den årtusindgamle udvikling som overvejende agerbrugssamfund er forblevet grundlaget for det ensartede, sammenhængende kulturlandskab og for den ensartede, sammenhængende række af kulturmiljøer, der fortsat karakteriserer det levende og dynamiske øsamfund.

I overensstemmelse hermed omfatter Nationalpark Møn principielt hele øen. Som i andre europæiske nationalparker vil øens mest aktive by- eller erhvervmæssige bebyggelser, herunder sommerhusområder, have status som områder, der ikke umiddelbart er omfattet af Nationalparkens særordninger.

Nationalparkens drift og udvikling skal varetages af et administrativt råd (nationalpark-råd), bestående af valgte repræsentanter for beboere og lodsejere. Dette råd er ansvarlig for nationalparkens budget og regnskab, og varetager kontakten til relevante myndigheder og internationale instanser. Erhvervsaktiviteter og drift-,

vedligeholdelses- og forvaltningsopgaver med direkte relation til nationalparken vil i overensstemmelse med interesser og behov blive varetaget gennem andelsforeninger/andelselskaber, som oprettes til formålet.

Vision for beskyttelsen af kulturmiljøerne

Visionens baggrund er borgernes ønsker udtrykt ved deres inddragelse i pilotprojektarbejdet.

Formålet er at udpege et antal kulturmiljøer som Nationalparken markedsfører som kulturmiljøer. De udpegede kulturmiljøer ses som bevaringsværdige. Kulturmiljøerne beskrives i termer der både går i detaljen og tegner overblikket. Det skal være muligt at få et indtryk af tidslinien fra historisk tid til i dag. Det skal være muligt inden for nationalparken at følge de forskellige tidsaldre for at opfatte og forstå de udviklingsproblemer og muligheder, der er knyttet til et typisk landdistriktsområde i dag.

Nationalpark Møn vil bestå af en række kulturmiljøer som er synlige for gæsten som besøger Nationalparken. Allerede ved indgangen til Nationalparken på nettet, på skilte undervejs og på skilte i Nationalparkens besøgscenter er der billeder og tekst, der fører frem til udvalgte kulturmiljøer. De af gruppen udvalgte kulturmiljøer er valgt fordi netop de fortæller om kulturen i naturen i samspil med miljøet. Vi har f.eks. udpeget kulturmiljøer som Nyord, Klintholm Havn og Borre Søpose. Det er hver for sig helheder, områderne er geografisk afgrænset af naturlige grænser eller af grænser sat af menneskene. Inden for områderne lyser veje, marker og bygninger op. Beboerne i områderne identificerer sig med områdets kulturmiljøer. Nationalparken nyder godt af de udpegede kulturmiljøer, nationalparken løftes ved at sætte ind på lige dele natur og kultur og mange gæster kommer netop i Nationalpark Møn for at opleve kulturmiljøerne.

Vision for landdistrikternes udvikling

Tilblivelsen af Nationalpark Møn vil påvirke den lokale erhvervsudvikling og bosætning i gunstig og positiv retning. Det er derfor vigtigt at den lokale erhvervsstrategi og fysiske planlægning tilrettelægges så disse muligheder udnyttes optimalt.

Visionen er at der skal ske en aktiv udvikling i området, som kan skabe glæde og stolthed både lokalt og nationalt om de værdier og kvaliteter der kendetegner Møn. Møn er trods sin nærhed til hovedstadsområdet et udkantsområde præget af lav økonomisk vækst.

Det er visionen at udpegningen som nationalpark kan tiltrække en økonomisk aktivitet, der gør det fortsat attraktivt at bo i området. Der vil blive nye muligheder for små-erhverv, rettet mod

lokalbefolkningen, turister f.eks. friluftsfolk og natur- og kulturturister m.fl.

Nationalparken vil skabe forandrede levevilkår for beboerne. Mange vil flytte til parken, fordi de sætter pris på og respekterer områdets natur og kulturmiljøer. Det er attraktivt at arbejde og bosætte sig på Møn. Fortrinene er det overskuelige samfund, nærheden til naturen og de tilbud, der udspringer af det frivillige foreningsliv.

Attraktive landdistrikter er et gode for dem, der bor på landet. Det er samtidig grundlaget for, at man i fritid, ferie og som turist fra det øvrige Danmark og fra andre lande kan få berigende oplevelser. Mosaikken af byer, kulturminde, dyrkede marker og natur skaber en værdifuld kulturhistorisk sammenhæng i landskabet. Etableringen af Nationalpark Møn vil skabe betingelser for fortsat liv i bestående bygninger på landet, herunder særlig sammenhængende bebyggelser og bygnings helheder med en bevaringsværdi. Kulturhistoriske værdier i såvel gårde som landsbyer har herved fået den bedste beskyttelse.

Landdistrikterne på Møn bidrager i høj grad til den kulturelle, naturmæssige og landskabsmæssige mangfoldighed. Deres rolle er ikke begrænset til at være opland til Stege og områder for fødevareproduktion. De socio-kulturelle funktioner er værdifulde aspekter. Bosætning på Møn sker ud fra et ønske om at skabe indtægt og levevilkår, hvor ro, natur og tætte sociale netværk er afgørende kvaliteter.

3. Geografisk afgrænsning

Forslag til afgrænsning af en evt. nationalpark ud fra et kulturhistorisk- og landdistriktsudviklingssynspunkt er en del af gruppens kommissorium.

Arbejdsgruppen foreslår at hele Møn inddrages i overvejelserne omkring etableringen af en evt. Nationalpark.

På baggrund af det angivne, primære søgeområde har gruppen drøftet om temaerne kulturmiljø og landdistriktsudvikling giver grundlag for interne afgrænsninger af en evt. nationalpark og om det hensigtsmæssige i at inddrage hele Møn. Det er konklusionen på disse drøftelser, at Møn med hensyn til kulturmiljøer og landdistriktsudvikling udgør en kulturel og naturlig helhed, samt at hele øen under alle omstændigheder vil blive berørt af en evt. Nationalpark uanset afgrænsningen på denne.

Det primære nationalpark-/undersøgelsesområde omfatter ifølge kommissoriet Høje Møn, Ulvshale Nyord og et potentielt område, der forbinder de to lokaliteter. Arbejdsgruppen har derfor ikke inddraget hele Møn i sine undersøgelser, men begrænset disse til det ovennævnte søgeområde.

Arbejdsgruppen har inden for søgeområdet peget på 22 bevaringsværdige kulturmiljøer, der er beskrevet i vedlagte særlige undersøgelser.

4. Mål og handlingsplan

Med udgangspunkt i arbejdsgruppens kommissorium og understøttet af de igangsatte analyser og undersøgelser, er der i det følgende redegjort for de overordnede mål for og forslag til beskyttelse af kulturmiljøerne og udvikling af landdistrikterne.

Kulturhistoriske værdier

Mål

Landskabet på Møn indeholder både klassiske kulturhistoriske monumenter og mere ydmyge kulturhistoriske spor. De kulturhistoriske spor skal bevares i deres geografiske og funktionelle helhed. Kirkerne og deres omgivelser skal bevares som værdifulde kulturhistoriske monumenter og markante kendingsmærker i landskabet.

Anbefalinger

Kulturmiljø

”Et kulturmiljø er et geografisk afgrænset område, der ved sin fremtræden afspejler væsentlige træk af den samfundsmæssige udvikling.”

Både byerne og det åbne land, herunder bebyggelsernes placering i det åbne land på Møn, rummer en righoldig kulturhistorisk arv, der vidner om menneskets påvirkning af omgivelserne fra forhistorisk tid til nutiden. Et kulturmiljø kan f.eks. være et industrimiljø f.eks. Hårbølle Stenminer eller en landsby med tilknyttede ejerlavsgrenser f.eks. Mandemarke.

”Kulturmiljøet” er den tredje dimension i dansk miljøpolitik, på linje med forureningsbekæmpelse og naturbeskyttelse. Der er store folkelig interesse for at bevare værdifulde kulturmiljøer, og for at denne interesse er grundlaget for både national og regional identitet. Kulturmiljøerne vil bevare gamle håndværkerkompetencer og være af stor betydning for turisterhvervene. Der skal ikke tilstræbes ”museumslandskaber”, men miljøer hvor gammelt og nyt beriger hinanden.

Arbejdsgruppen har i samarbejde med Møn Museum, lodsejere og konsulent gennemført en registrering og beskrivelse af 22 bevaringsværdige kulturmiljøer på Østmøn. Registreringen er vedhæftet som bilag til denne rapport. Det er tanken at gøre registreringen tilgængelig på Internettet.

Ødelæggelse og forringelse af et kulturmiljø kan ikke opvejes af erstatninger, idet den historiske værdi ikke kan genskabes. Større ændringer af landskabets tilstand kræver som regel konkrete tilladelser eller accept efter reglerne i planlovgivningen og i naturbeskyttelsesloven. Indenfor et nationalparkområde bør sådanne

tilladelser kun gives, såfremt områdets kulturhistoriske værdi ikke forringes.

Den folkelige forståelse for kulturmiljøernes betydning er ofte en bedre beskyttelse end selv en nok så restriktiv administration af love og regler, der bør derfor fortsat arbejdes på grundlag af folkelig deltagelse i bevaringen af kulturmiljøerne på Møn.

Da der endnu ikke foreligger en egentlig kulturmiljøregistrering for hele Møn, er der i det følgende peget på nogle forhold, der kræver særlig opmærksomhed i forbindelse med en evt. fremtidig etablering af Nationalpark Møn samt kommunens administration og planlægning i øvrigt.

Kulturmiljøer og sårbarhed

Synlige og usynlige fortidsminder

Dysser, jættestuer og gravhøje er de talrigeste af oldtidens synlige kulturspor. Hertil kommer et mindre antal bautasten, runesten og forsvarsanlæg fra jernalder til nutid. De er, ligesom de øvrige synlige fortidsminder, fredet efter bestemmelserne i naturbeskyttelsesloven og museumsloven. Med ganske få undtagelser er der en 100 meter beskyttelseslinie omkring disse fortidsminder (NBL § 18).

Ud over de synlige fortidsminder, findes der utallige kulturspor: Bopladser, gravpladser m.m., der ikke umiddelbart er synlige i terrænet, og som derfor trues af bygge- og anlægsvirksomhed, råstofindvinding, landbrug, skovrejsning og naturgenopretning.

Denne sårbare del af kulturarven trues desuden af en række ændringer af det fysiske miljø, idet kemiske og fysiske ændringer medfører en negativ ændring af bevaringsforholdene.

Fredede fortidsminder og fredede bygninger betragtes ofte som sikrede alene ved fredningen. Det er de ikke. Enhver generation af ejere og myndigheder har en forpligtelse til vedligehold, pleje og tilsyn, omend der ofte mangler midler til vedligeholdelsen.

På Østmøn er der - som led i Pilotprojekt Nationalpark Møn - gennemført en registrering af 22 væsentlige kulturhistoriske miljøer, der kræver særlig beskyttelse. Registreringen bør danne grundlag for beskyttelsen af disse kulturmiljøet og for plan- og byggemyndighedernes løbende forvaltning af bygge- og anlægstilladelser.

Indtil der for den øvrige del af Møn foreligger en tilsvarende registrering, skal der inden igangsættelse af byggeri, anlægsarbejder og andre indgreb, foretages en konkret vurdering af om sådanne indgreb vil være i strid med hensynet til bevaringen af de kulturhistoriske interesser.

De kulturhistoriske elementer i landskabet bør bevares og i nødvendigt omfang plejes. Byggeri, anlæg, vandindvinding, vandløbsregulering, fjernelse af gamle skelmarkeringer, levende hegn samt andre forhold, der ændrer kultursporenes tilstand, skal så vidt muligt undgås eller begrænses.

Inden der iværksættes større byggeri- og anlægsarbejder eller skovrejsnings- og naturgenopretningsprojekter, skal der foretages en konkret kulturmiljø-vurdering. De registrerede kulturmiljøer bør, sammen med de fredede og særligt bevaringsværdige bygninger og bymiljøer, optages i kommuneplanen med en angivelse af beskyttelseshensyn. Lokalplaner bør redegøre for, hvordan beskyttelseshensynene varetages. Bevaringsværdige landsbyer, mindre havne og lignende komplekse kulturmiljøer bør sikres ved bevarende lokalplaner, der tager hensyn til traditionelle byggeformer og lokal byggeskik, opretholdelse af gamle planmønstre samt opretholdelse af sammenhængen mellem kulturmiljø og landskab. I landsbyer bør byfortætning undgås. Huludfyldning bør kun foretages hvor særlige kulturhistoriske forhold ikke taler imod en sådan.

De gamle landsbykerners afgrænsning mod det åbne land bør fastholdes. Udstykning af landbrugsejendomme og udlægning af jordbrugsparceller bør undgås, hvor dette er i modstrid med væsentlige kulturhistoriske interesser.

For at bevare og i muligt omfang retablere de gamle kirke- og skolestier, markveje bør afviklingen af landskabets ældste infrastruktur ophøre. Kommuneveje kan nedklassificeres på betingelse af at vejtracéet bevares og fortsat holdes åbent for rekreativ færdsel. Gadekær og branddamme bør bevares som en del af landsbyens fællesmiljø og bør ikke privatiseres.

Ved byggeprojekter, større anlægsarbejder og skovrejsning, bør de ”usynlige fortidsminder” registreres og - om muligt - bevares, frem for at blive gravet ud. Ved vurdering af fremtidig skovrejsning bør der foretages en nøje afvejning af, om det er muligt at bevare de ”usynlige fortidsminder”.

Der er en særlig forpligtelse overfor en række kulturmiljøer, der i særlig grad kendetegner Møn: Hovedgårde, godslandskaber, landsbyer, udflytningslandskaber samt bygninger og bebyggelse opført efter en særlig lokal tradition, industrianlæg m.m. knyttet til roer, kridt- og flint m.m. Samme forpligtelse gælder enkelte kulturmiljøer af national betydning som Rødkilde Højskole og Liselund.

Landsbyer og landbrugsland

For godt to hundrede år siden ændrede landboreformerne grundlaget for de fleste landsbyer på Møn. Senere har landsbyerne i takt med ændringerne i landbrugets struktur yderligere skiftet karakter og antallet af aktive landbrugsbedrifter reduceret til en brøkdel af antallet før perioden frem til 1920. Resultatet er at meget få landsbyer har bevaret deres oprindelige præg, selv om landsbybebyggelserne i vid udstrækning er bevaret.

På samme vis er den traditionelle fire-længede bondegård blevet sjælden, hvor især udlængerne er truet.

Gadehusene er lettere at overkomme for private ejere, der ønsker at indretter de gamle huse til tidssvarende boliger.

Det Mønske landbrugsland er præget af husmandskolonier og fritliggende gårde i et udparcelleret landskab, men hvor driften af jorden er koncentreret på stadig færre hænder. Dette er i sig selv en trussel mod udskiftningslandskabet hvor kun de fredede sten- og jorddiger nyder beskyttelse.

Det er derfor en indlysende opgave for nationalparkprojektet at knytte fremtidig naturgenopretningsindsats og kulturmiljøinteresserne sammen for at opretholde det historiske kulturlandskab og landsbyer med særlige bevaringsinteresser. Dette vil være så meget mere påkrævet som der ikke kræves landzonetilladelse til opførelse af erhvervsmæssigt nødvendige bygninger for landbrug, skovbrug og fiskeri i tilknytning til ejendommens hidtidige bebyggelsesarealer.

Hovedgårde og godslandskaber

Betegnelsen hovedgård omfatter de privilegerede gårde, der engang var fritaget for skatter til krone og kirke. Det nyere, romantiske begreb herregård har desværre haft den effekt, at bevaringsbestrebelseerne i alt for høj grad har været rettet mod at bevare herregårdens hovedbygning, medens resten af det kulturhistorisk betydningsfulde og ofte vidtstrakte bygnings- og landskabskompleks lades ude af betragtning.

Når det gælder hovedbygninger, parkanlæg, voldgrave og alléer er situationen nogenlunde under kontrol, omend der ofte mangler midler til den nødvendige vedligeholdelse, men det er vigtigt at hovedbygningerne ikke ender som løsevne palæer. Derfor bør der drages omsorg for, at sammenhængen med den øvrige del af hovedgårdenes driftsmiljø sikres.

Hovedgårdene er i mindre grad end det øvrige landbrug truet af strukturudviklingen, da de længe har været indrettet på stordriftens præmisser. Det største problem er bevaringen af avlsbygninger og funktionærboliger og sammenhængen mellem hovedgårdsstruktur og godslandskab.

Inddæmninger og landvindingsanlæg

Som det øvrige Storstrøms Amt er Møn i høj grad præget af gamle landvindinger. Først og fremmest inddæmninger men også tørlægning af store moseområder og omfattende reguleringer af vandløb. Som reaktion mod landvindingernes naturødelæggelser gennemføres i disse år en række naturgenopretninger. Dette foregår især på de sidst opdyrkede arealer, hvor tilstanden let kan ændres ved at stoppe pumper, afbryde drænen og fjerne dæmninger. Ønsket om at genskabe noget, der ligner oprindelig natur er i en række tilfælde både ønskelig og forståelig. I andre tilfælde ville det imidlertid være ønskeligt at bevare landvindingens kulturmiljø og begrænse naturgenopretningen til en genskabelse af eng og rørskærsområder som ekstensivt udnyttet kulturlandskab, sådan som det var inden området endelige tørlægning.

Industri- og råstofmiljøer

Før 1900 husede landdistrikterne flertallet af de virksomheder, der benyttede mekanisk kraft. Det var kendetegnende, at det overvejende var små virksomheder, først og fremmest møller og mejerier.

Møns tilbageværende møller 4 vindmøller og (?) vandmøller er i stærkt varierende bevaringsstand. Ud over manglende vedligeholdelse

er den væsentligste trussel nedrivning af møllegårde og møllerhuse samt opførelse af dominerende anlæg tæt på møllerne.

Af nyere industrimiljøer er Sukkerfabrikken med tilhørende 3 saftstationer absolut bevaringsværdige, men også store anlæg, der gør en bevaring vanskeligere end det er tilfældet med 1700- og 1800-tallets små industrimiljøer. Derfor vil det være nødvendigt at anlægge en konkret bevaringsvurdering af hvert enkelt industrimiljø. I de tilfælde hvor det er muligt at give et industrimiljø et nyt funktionsindhold vil en bevaring være mulig.

På Møn findes enkelte virksomheder af særlig regional betydning, og som derfor påkalder sig en særlig bevaringsinteresse. Ud over sukkerfabrikken gælder dette stenmineanlægget ved Hårbølle og fiskerianlægene på Klintholm Havn. Sådanne virksomheder vil ofte omfatte funktionærboliger, serviceinstitutioner og infrastruktur. Tilsvarende kan de landlige industrimiljøer i en række tilfælde være en integreret del af et større kulturmiljø, f.eks. en hovedgård.

Energi-råstoffet tørv og de råstoffer, der blev benyttet til bygningsmaterialer: ler, kalk, sten og grus, har spillet en fremtrædende rolle i den industrielle udvikling. Råstofmiljøerne er generelt sårbare, fordi de fra naturfredningens begyndelse er blevet betragtet som skæmmende indgreb i landskabet. Der er dog en voksende forståelse for at erkende råstofmiljøernes bevaringsværdier, både som selvstændige miljøer og som en del af mere komplekse kulturmiljøer - og som geologiske seværdigheder.

Veje og anden infrastruktur

Vejene binder landskabet sammen, forstærker terrænformerne og synliggør afstandene. Samtidig er det landskabet der har givet mange af vore veje deres særpræg, fordi det indtil slutningen af 1800-tallet var provinsbyernes beliggenhed og terrænet der bestemte vejenes forløb. Ikke som rette linier, men i buer uden om højdedrag, mosedrag og vandløb.

Endnu er der bevaret mange årtusindgamle vejforløb på Møn, som fortsat bruges til deres oprindelige formål. Andre vejforløb er rettet ud

og er, i jævne stigninger, gravet gennem bakkerne. Landbrugets ændrede struktur har desværre medført at mange stier og markveje er sløjfet til ugunst for lokalsamfund og turisme.

Kystlandskab

Kystlandskabet er et landskab under stærk forvandling. Fra at være en udkantzone præget af fiskeri, strandjagt og badegæster har søfartens og fiskeriets tilbagegang og turismens fremmarch medført voldsomme forandringer af kystens kulturlandskab. Fiskerlejer, fiskerihavne, færgesteder, ladepladser og skipperbyer præges i større eller mindre grad af en forvandling mod turist- og lystsejlermiljøer. Med den nye 300-meter strandbeskyttelseslinie må der forventes en forøget interesse for rekreative opkøb af gamle bygninger med en attraktiv beliggenhed. Denne udvikling vil let kunne true gamle, endnu fungerende kulturmiljøer.

Ud over fiskeriets og søfartens bebyggelse og anlæg rummer kystlandskabet en række markante anlæg som fyrtårne, kystudkigsstationer og sømærker men også mere ydmyge anlæg: Badehuse, strandpavilloner, badeanstalter, ophalerpladser og barkgryder. Alle disse anlæg er opsparede rekreative ressourcer, der bør forvaltes med yderste omtanke.

Byer og anden bymæssig bebyggelse

Det er kommunen, der har ansvaret for planlægningen i områder, der er udlagt som byzone og dermed er det også kommunen, der har ansvaret for bevaringen af byernes kulturmiljøer. Det samme gælder sommerhusområder og områder med en landzone-lokalplan.

For Stege findes en bygningsregistrant der beskriver byens bevaringsværdige bygninger.

Enkelte bygninger er sikret gennem fredning, ligesom større områder kan være sikret gennem bevarende lokalplaner eller som udpegninger i kommuneplanen.

De helt ydmyge kulturmiljøer eksempelvis træskure og transformatorstationer, er stærkt truede

Byernes havnemiljøer bør så vidt muligt bevares som maritime miljøer.

Landdistriktsudvikling

Anbefalinger og indsatsområder

På baggrund af de centrale temaer, der er fremkommet i undersøgelsen, "Nationalpark-projektet som lokal udviklingsstrategi – at bo og arbejde i en nationalpark" har arbejdsgruppen i det følgende fem anbefalinger til det videre arbejde med etableringen af en eventuel nationalpark på Møn. Under hver anbefaling er der angivet forslag til konkrete indsatsområder, der kan bidrage til at sikre den udvikling, som mønboerne ifølge undersøgelsen ønsker. Anbefalingerne bygger på anbefalingerne i undersøgelsesrapporten.

1. En nationalpark skal medvirke til at styrke og udvikle livet i landsbyerne og landdistrikterne på Møn. Den skal bruges som en 'løftestang' til at gøre området attraktivt for nuværende og kommende beboere.

Indsatsområder:

At sikre, at der i en ny storkommune udarbejdes en overordnet landdistriktspolitik, der tager højde for de særlige forhold i en nationalpark på Møn/Østmøn.

At forbedre vilkårene for arbejde og erhverv i området, f.eks. gennem oprettelse af gode internetforbindelser og skabelse af gode vilkår for iværksættere og nicheproduktion (naturligvis i

overensstemmelse med nationalparkens regler og bestemmelser).

At bevare og forbedre offentlig service, herunder busforbindelser, skoler, børnehaver og sundhedsvæsen.

At støtte og styrke lokale beboer- og borgerforeninger, samt det lokale foreningslivet generelt. Herunder at støtte borgerforeningers politiske rolle og udsagnskraft i en ny storkommune.

At anlægge cykelstier, som alternativ til Klintevejen og som rekreative ruter.

At opmuntre og støtte bevarelsen og istandsættelsen af den ældre bygningsmasse.

At medvirke til, at nationalparken bidrager til beboernes og landsbyernes identitet og stolthed over deres lokalområde, f.eks. gennem bevidst 'branding' af området.

2. I en nationalpark skal adgangen til naturen være for alle, og der skal udvises respekt for såvel privat som offentlig ejendom.

Indsatsområder:

I samarbejde med landmænd og lodsejere at aftale bestemmelser for adgang til – og færdsel på privat ejendom.

I samråd med eksperter på området at udarbejde bestemmelser for adgang til – og færdsel på offentligt ejede områder, herunder at tage højde for ynglesæsoner og lignende.

I samråd med lokalbefolkningen at sikre, at veje og stier, som de har vundet hævd på, ikke inddrages og afspærres af private ejere.

I samråd med lokalbefolkningen, herunder landmænd og lodsejere, at undgå 'indhegning' af private områder, der bruges af alle, f.eks. udsigtspunkter.

Anlægge cykel-, ride- og fodgængerstier, der sikrer alle adgang til området med mindst mulig belastning for flora og fauna.

3. I en nationalpark skal turisme kvalitetsudvikles, så fordelene styrkes og ulemperne mindskes.

Indsatsområder:

At sikre, at der på regionalt og lokalt plan laves en overordnet turismepolitik, der fremmer den type turisme, man ønsker i forbindelse med nationalparken.

At arbejde for at kvalitetsudvikle turismeerhvervene, så de understøtter den type af turisme, som man overordnet ønsker. Herunder at samarbejde om udviklingsopgaver med det nye Videns- og Forskningscenter for turisme og 'leisure management' i Nykøbing F.

At styrke netværk mellem selvstændige erhvervsdrivende inden for turismeerhvervene, hvilket skal sikre øget samarbejde, udvikling og sparring.

I samarbejde med turismeerhvervene og lokalbefolkningen at lave 'spilleregler' og bestemmelser for turisternes ophold og færden i nationalparken. (Se i øvrigt ovenfor om adgang til naturen)

I samarbejde med turismeerhvervene og lokalbefolkningen at undgå 'tivolisering' af nationalparken, herunder at støtte lokale visioner og strategier for landsbyers udvikling og udseende.

4. I en nationalpark på Møn skal der være plads til et aktivt landbrug.

Indsatsområder:

I samarbejde med de berørte landmænd at sikre en langsigtet udviklingsproces omkring landbrug i nationalparken.

At sikre, at landmændene får en fremtrædende rolle som naturforvaltere i nationalparken.

I samarbejde med landbruget at støtte og eksperimentere med udvikling af bæredygtige dyrkningsmetoder, der kan harmonere med nationalparkens overordnede naturforvaltning.

I samarbejde med landbruget at støtte og eksperimentere med udvikling af alternative afgrøder, samt eventuel 'branding' og markedsføring af disse.

I samarbejde med landbruget at støtte og eksperimentere med udvikling af anlæg til husdyrhold, f.eks. lugtnedbringende anlæg til svinebrug.

At fremme og støtte økologisk landbrug i nationalparken.

At støtte landbrugsarealernes rolle i nationalparken, f.eks. gennem naturplaner.

At arbejde for en bedre sammenhæng mellem landbrug og turisme, f.eks. gennem udvikling af 'modellandbrug' eller koncepter for 'bondegårdsferie'.

At sikre at nationalparken bruges til at formidle viden om dansk landbrug til såvel danskere og udlændinge.

5. En nationalpark skal styres og forankres lokalt på Møn.

Indsatsområder:

At sikre at den videre forberedelsesproces til nationalparken foregår lokalt, dvs. i landsbyerne i søgeområdet.

At støtte og styrke eksisterende institutioner som bymandslaug, landmandsforeninger, samt beboer- og borgerforeninger, således at de kan indtage en fremtrædende rolle i styringen af nationalparken.

På baggrund af eksisterende institutioner, foreninger og interesseorganisationer at nedsætte lokale styringsenheder, der skal styre og forvalte nationalparken. Nyord-modellen med 'naturråd', der har egne beføjelser og budget, er oplagt i denne sammenhæng, også på Østmøn.

At arbejde for, at formidling og diskussion omkring forberedelsesprocessen og styringen af nationalparken foregår lokalt i landsbyerne i søgeområdet.

At sikre at indsatsområderne, som er nævnt ovenfor under de fire andre anbefalinger, hvor det er relevant og muligt, integreres i de lokale 'naturråds' arbejde.

At støtte landbrugsarealernes rolle i nationalparken, f.eks. gennem naturplaner.

At arbejde for en bedre sammenhæng mellem landbrug og turisme, f.eks. gennem udvikling af 'modellandbrug' eller koncepter for 'bondegårdsferie'.

At sikre at nationalparken bruges til at formidle viden om dansk landbrug til såvel danskere og udlændinge.

5. Fremtidig forvaltningsstruktur

Organisation, ledelse og drift er også blandt de emner som vi i følge kommissoriet skal forholde os til. Mange gode forslag til overordnet styring er blevet drøftet, menighedsrådsmodellen, repræsentanter valgt inden for de gl. sognegrænser, repræsentanter fra de aktive foreninger på Møn. Der er enighed om, at overskriften skal være stor lokal bestemmelse i et evt. kommende Nationalparkråd. En foreløbig fælles konklusion er:

Nationalparkens drift og udvikling skal varetages af et administrativt råd (nationalpark-råd), bestående af valgte repræsentanter for beboere og lodsejere. Dette råd er ansvarlig for nationalparkens budget og regnskab, og varetager kontakten til relevante myndigheder og internationale instanser. Erhvervsaktiviteter og drift-, vedligeholdelses- og forvaltningsopgaver med direkte relation til nationalparken vil i overensstemmelse med interesser og behov blive varetaget gennem andelsforeninger/andelselskaber, som oprettes til formålet.

6. Den videre proces

Kulturmiljøatlas

Det er i arbejdsgruppen aftalt, at det ville være en fordel og stor hjælp, hvis der blev udarbejdet et kulturmiljøatlas for hele Møn. Kommunen er blevet kontaktet og der er fra Møn Kommunes side udtrykt stor interesse for at få udarbejdet et atlas for hele kommunen. Der har derfor været afholdt møde med repræsentanter fra Kulturarvsstyrelsen, Møn Kommune og arbejdsgruppen vedr. mulighederne.

Møn Kommune og Kulturarvsstyrelsen har nu indgået aftale om udarbejdelse af et kulturmiljøatlas for Møn.

Et første led i dette arbejde er udarbejdelsen af et program for en forundersøgelse, der gennemføres i 2005. Forundersøgelsen skal bl.a. belyse, hvordan kulturmiljøet kommer mere ind i den traditionelle atlasudarbejdelse samt, hvordan det lokale museum i praksis kan inddrages i opgaven. Pilotprojekt Nationalpark Møn kan være med til at styrke dette pilotprojekt, idet resultaterne af gruppens arbejde vil kunne indgå i forundersøgelsen og atlas. Flere af deltagerne i kulturmiljøgruppen har givet tilsagn om at være villige til at indgå i en følgegruppe i forbindelse med atlasudarbejdelsen.

7. Procesbeskrivelse

Arbejdsgruppen for Kulturmiljø og Landdistriktsudvikling har indtil i dag holdt 18 (+?) møder. Der har i gennemsnit været 7,5 deltagere pr. møde inklusiv tovholder og sekretær. Herudover har 6 personer været tilknyttet gruppen og modtaget mødenotater og materiale. Notater fra møderne findes på Nationalpark Møns hjemmeside. Foruden de officielle møder, der primært har handlet om at gøre status og aftale næste skridt, har der været afholdt en lang række arbejdsmøder i to undergrupper om henholdsvis Kulturmiljø og Landdistriktsudvikling. En mere udførlig beskrivelse af procesforløbet findes under Landdistriktsudvikling.

Arbejdet med Kulturmiljøerne

Arbejdsgruppen har arbejdet med at udpege områder som kan defineres eller er kulturmiljøer i forhold til kriterier arbejdsgruppen har stillet op. Kriterierne har rod i Skov- og Naturstyrelsens definition af kulturmiljø. Der er derfor lagt meget vægt på autenticitet, fortællerværdi/symbolværdi, funktion og fortsat benyttelse i de kulturmiljøer, der er udpeget. Formålet har været at afgrænse kulturmiljøer, så de kan blive udpeget, så forvaltningen af nationalparken kan have et materiale, der giver mulighed for at vælge de kulturmiljøer ud, som forvaltningen vil sætte ind på f.eks. i udviklingen af turismen og /eller landdistriktet. Det har samtidigt været formålet at opstille en række kulturmiljøer, som skal være helheder og til at se i Nationalpark Møn, sådan at de i nutiden fremtræder mere velholdte, mere energiske og mere venlige mod turister end de øvrige kulturmiljøer, der måtte være i Nationalparken. 22 kulturmiljøer er udvalgt og beskrevet. Eksempler er Nyord, sommerhuse i Ulvshale, Hegnede Teglværk, Liselund slot og park, Nordfelt gods, Pavillon og Hotel på Store Klint, Møns Klint, Mandemarke blokudskiftning, Busene skanse, Sømarkedyssen og Borre Sømose.

Det er tanken at beskrivelserne også kan indgå i formidlingsarbejdet f.eks. i form af foldere og skiltning i tilknytning til cykel og vandrestier, samt plancheudstilling. Arbejdet vil samtidig kunne indgå som baggrund for kommunens og Kulturarvsstyrelsens kulturmiljøatlas for Møn. Gruppen forventer også at indgå i en følgegruppe vedr. udarbejdelsen af kulturmiljøatlassen der nu er sat i gang.

Med udgangspunkt i visionen og en foreløbig registrering og udpegning af kulturmiljøerne, har arbejdsgruppen fået midler til en analyse/registrering, og der er på den baggrund indgået kontrakt med Berings Tegneste ApS.

Metoden

De 22 kulturmiljøer er registreret i henhold til Miljøministeriets SAVE-vejledning (1997) om kortlægning og registrering af kulturmiljøer. Hvert kulturmiljø er beskrevet med et kort, der lokaliserer kulturmiljøet, en topografisk undersøgelse, en historisk analyse samt en beskrivelse og vurdering af kulturmiljøet. Registreringen vil derved senere kunne benyttes i et kulturmiljøatlas. Det gælder uanset valg af metode for et kommende kulturmiljøatlas / kulturarvsatlas for Møn Kommune.

Som baggrundsmateriale for registreringen af kulturmiljøerne er anvendt Trap og anden relevant topografisk litteratur.

Desuden er benyttet generalkvartermesterkort (1835) samt målebordsblade (1890 og 1941-42), historisk billedmateriale, samt andet relevant historisk materiale, herunder det materiale der er indsamlet af arbejdsgruppen. Desuden er der foretaget undersøgelser i felten og indsamlet antikvarisk materiale i form af interviews.

I løbet af registreringsfasen har konsulentent afholdt 2 møder med Kulturmiljøgruppen.

Registreringen af kulturmiljøerne er leveret i digital form (skemaer scannet ind på CD-rom).

Landdistriktsudvikling

Der var på forhånd udarbejdet forslag til kommissorier for arbejdsgrupperne, og disse blev diskuteret og rettet til på det første møde i **august 2003**. Gruppen bestod i begyndelsen af ca. 10-12 deltagere, men allerede efter dette første møde faldt de første deltagere fra. Baggrunden for dette var, at diskussionen var for akademisk, og at de ikke følte, at de havde noget at byde på i sådan en sammenhæng.

I **september 2003** besluttede gruppen at dele sig op i to parallelle undergrupper, henholdsvis kulturmiljø og landdistriktsudvikling. Gruppemedlemmerne delte sig op efter primær interesse, og det blev besluttet at disse undergrupper frit kunne mødes og udarbejde aktiviteter mellem de fastsatte arbejdsgruppemøder. Fordelingen af medlemmer viste sig at blive fiftyfifty.

Det blev besluttet, at undergruppernes primære arbejde var at afsøge biblioteker og offentlige myndigheder for eksisterende materiale og undersøgelser om Møn. Meningen var, at henholdsvis kulturmiljø- og landdistriktsgruppen skulle kortlægge denne viden, så man kunne få et

billede af, hvor der manglede viden i forhold til etableringen af en eventuel nationalpark og konsekvenserne af dette.

Det viste sig i løbet af **efteråret 2003**, at vidensindsamlingen var tungere end ventet, og det gik langsomt. En del af gruppernes medlemmer, specielt i landdistriktsgruppen, havde svært ved at få tid til det frivillige arbejde. Dette skyldtes primært hensyn til arbejde, familie og fritid. Det viste sig også, at det var svært at opdrive den type materiale, som landdistriktsgruppen var interesseret i. Gruppen havde fokus på borgerinddragelsen og talte om at holde møder på Østmøn for at møde folk lokalt. Der var enighed om, at man ikke kunne sidde fem-seks personer i en arbejdsgruppe og bestemme, hvad folk 'der ude' egentlig mener om nationalparkprojektet og livet på Møn. Gruppen var specielt interesseret i emnerne 'at bo og arbejde' – dvs. bosætning og erhverv. Det var derfor vigtigt at inddrage flere mennesker i processen end hidtil.

I **oktober 2003** besluttede gruppen, at der var brug for en demografisk undersøgelse af borgerne på Østmøn med fokus på bosætning og erhverv, borgergrupper, foreninger og organisationer. Gruppen besluttede desuden, at man helst ville indhente og bevare viden lokalt, dvs. at man ikke ønskede at udbyde opgaven til eksempelvis et konsulentfirma fra København.

I løbet af **efteråret 2003** var landdistriktsgruppens medlemstal faldet yderligere, og flere havde nu status af passive medlemmer. Der var 2-3 aktive deltagere, og de mente selv, at det efterhånden var mere end problematisk at tillægge deres frivillige arbejde betydning på så stort et område som landdistriktsudvikling. De kunne m.a.o. ikke forsvare at tale på vegne af befolkningen i Møns landdistrikter, uden at have et mere indgående kendskab til dens holdninger. Idéen med selv at tage ud i landsbyer og møde folk var løbet ud i sandet, da hensyn til arbejde og familie betød, at tiden til frivilligt arbejde var sparsom.

I **november 2003** blev det derfor besluttet at gruppen ville lægge en undersøgelse ud til eksterne konsulenter, der skulle varetage arbejdet med at indsamle den viden, som gruppen skønnede nødvendig for at kunne give et kvalificeret bidrag til styregruppens arbejde.

I løbet af **vinteren 2003-2004** undersøgte landdistriktsgruppen, om dens forslag til en undersøgelse lappede over med forslag fra nogle af de andre arbejdsgrupper, men da det viste sig ikke at være tilfældet, begyndte gruppen i foråret 2004 for alvor at kvalificere undersøgelsens indhold. Gruppen indhentede forslag til undersøgelseskoncepter fra to eksterne konsulenter, og i maj 2004 besluttede gruppen at indstille til styregruppen, at man skulle vælge et undersøgelseskoncept fra konsulentfirmaet Antropos, der har til huse på Møn. Indstillingen blev understøttet af arbejdsgruppens tovholder og referent.

I **maj 2004** blev det mere og mere klart, at landdistriktsgruppen manglede medlemmer, og arbejdet i gruppen var helt gået i stå. Det blev dog diskuteret, hvordan man kunne tiltrække flere mennesker, og i juni 2004 besluttede arbejdsgruppen som helhed, at det var en god idé at indføre temaer for resten af gruppens møder, så de ikke kun blev til statusmøder, men også kunne være interessante for andre Mønborgere.

I **september 2004** fratrådte de sidste af landdistriktsgruppens oprindelige medlemmer, og undergruppen var således midlertidigt nedlagt. Antropos, der var gået i gang med undersøgelsen på dette tidspunkt, refererede således til gruppen for kulturmiljø.

I **oktober 2004** tiltrådte et nyt medlem i landdistriktsgruppen, der dermed havde fået lidt liv igen. Det nye medlem valgte primært at følge Antropos' arbejde.

I **december 2004** tiltrådte yderligere to medlemmer til landdistriktsgruppen, der har vurderet undersøgelsen og på den baggrund kommet med indstilling til styregruppen.

Arbejdsgruppen om Landdistriktsudvikling har drøftet resultatet af undersøgelsen "Nationalpark-projektet som lokal udviklingsstrategi" og har tilsluttet sig de anbefalinger og forslag til indsatsområder der fremgår af afsnit 4.

Undersøgelsen har foreløbigt omfatte projektets fase 1 og fase 2:

Status: Befolkning og erhverv i nationalparkområdet – dvs. en kvantitativ demografisk undersøgelse

Kvalitativ undersøgelse: 'at bo og arbejde i nationalparkområdet

Undersøgelsens resultater kan direkte lede frem til og skabe det konkrete grundlag for fase 3 og 4 i projektbeskrivelsen, hvor en idéudvikling og handlingsplanlægning skal finde sted.

Gennem undersøgelsen er der indhentet viden om følgende to områder:

1. Den nuværende betydning af bosætning, landsbyer, erhverv, naturområder, landbrug, fritidsaktiviteter, etc. for beboerne på Østmøn.
2. Lokale ønsker og ideer til en fremtidig udvikling indenfor bosætning og erhverv af landdistrikter og landsbyer på Østmøn i evt. kommende nationalpark.

Det har været tilstræbt at inddrage både almindelige beboere, erhvervsdrivende og land/skovbrugere i undersøgelsen. Tilgangen til disse har været de ovennævnte foreninger og organisationer.

Undersøgelsen har gjort det muligt for almindelige beboere på Østmøn at komme til orde i den politiske og offentlige debat om etableringen af en nationalpark på Møn.

Bilag

- Nationalpark-projektet som lokal udviklingsstrategi – at bo og arbejde i en nationalpark
- Registrering af 22 kulturmiljøer på Østmøn
- Kulturmiljøregistrering Ulvshale

Den nutid, der ikke selv ved, hvilken fortid, den destruerer, er blind. Og det værste er, at den tvinger al fremtid til også at blive det.

Ebbe Kløvedal Reich